

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 6, Issue 1, 2023

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Kimono cha Mvuli asahau uume wake nrowa ni jamaa kinavowasilishwa katika Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume): Uchanganuzi Kifano

Dkt. Mohamed Karama, PhD¹*

¹ Chuo Kikuu cha Kabianga, S. L. P. 2030 – 20200, Kericho, Kenya.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2341-9966>; Barua pepe ya mawasiliano: mkarama@kabianga.ac.ke

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.6.1.1181>

Tarehe ya Uchapishaji: IKISIRI

19 Aprili 2023

Istilahi Muhimu:

*Ufupisho wa Ramanime,
Masemezano,
Ujamaa,
Taharuki,
Mjadala..*

Katika taaluma ya fasihi ya kiSwahili utendi maarufu uliyotafitiwa mno kuhusu masiyala ya nrowa, kazi na majukumu ya mke ka mumewe, ni ule wa Manakupona. Ka mara ya kanza, makala haya yanaangaziya utendi mengine ambao haujatafitiwa ka tafsili wenye kuratibu kazi na majukumu ya mume ka mkewe. Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume) uliyotungwa na Ustadh Mahmoud Mau unampa mvulana wasiya wa kutumiya katika kufaulisha nrowa yake. Makala haya yanjaribu kudhihirisha elimu ya kidini na hekima ya tajiriba ya kimaisha aliyonayo mtunzi ka kumnasihi mvuli kuwa hakuna uk^huu katika nrowa. Makala haya yakiongozwa na nadhariya ya Usemezano yamechanganuwa maudhui ya hekima ya mtunzi na kubainisha kuwa: kenye muktadha wa nrowa mke na mume wanasemezana si wao peke yao bali na jamii ka ujumla; kuna mabadiliko ya maana ya maneno kila kukicha basi na maana ya uume piya inabadilika kila kukicha; na mishowe, maana inayokuja baada ya kukaa nrani ya maisha ya nrowa huwa tafauti na ile ilozoweleka. Makala haya yanahitimisha kuwa mtunzi alitaka kumfunza mvulana na msichana kuwa maisha ya nrowa ni ya wat^hu wawili lakini majukumu zaidi yanamangukiya mume katika kufaulisha nrowa yake. Isitoshe, utendi huu unamkazaniya mume amsome mkewe kila siku kila saa ili aweze kidhibiti nrowa. Natija ilopatikana ka kuushughulikiya utendi huu ni kubadilisha nadhari katika taaluma za kiSwahili na kijinsiya ka kangaziwa sana Manakupona na kutotafitiwa t^hendi nyenginezo haswa zinazotiliya maanani mtoto wa kiyume.

APA CITATION

Karama, M. (2023). Kimonro cha Mvuli asahau uume wake nrowa ni jamaa kinavowasilishwa katika Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume): Uchanganuzi Kifano. *East African Journal of Swahili Studies*, 6(1), 101-118. <https://doi.org/10.37284/jammk.6.1.1181>.

CHICAGO CITATION

Karama, Mohamed. 2023. "Kimonro cha Mvuli asahau uume wake nrowa ni jamaa kinavowasilishwa katika Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume): Uchanganuzi Kifano". *East African Journal of Swahili Studies* 6 (1), 101-118. <https://doi.org/10.37284/jammk.6.1.1181>.

HARVARD CITATION

Karama, M. (2023) "Kimonro cha Mvuli asahau uume wake nrowa ni jamaa kinavowasilishwa katika Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume): Uchanganuzi Kifano", *East African Journal of Swahili Studies*, 6(1), pp. 101-118. doi: 10.37284/jammk.6.1.1181.

IEEE CITATION

M. Karama, "Kimonro cha Mvuli asahau uume wake nrowa ni jamaa kinavowasilishwa katika Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume): Uchanganuzi Kifano", *EAJSS*, vol. 6, no. 1, pp. 101-118, Apr. 2023.

MLA CITATION

Karama, Mohamed. "Kimonro cha Mvuli asahau uume wake nrowa ni jamaa kinavowasilishwa katika Utendi wa Ramani ya Maisha ya Ndoa (Mume): Uchanganuzi Kifano". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 6, no. 1, Apr. 2023, pp. 101-118, doi:10.37284/jammk.6.1.1181.

UTANGULIZI

Kauli ni chombo hayi katika makawaḅa ya mawasiliano ambapo hwingiliyana na mazingira yake na kangaza maana inayokusudiwa ka kushirikisha wanajamii wothe. Kulingana na Bakhtin (1981, uk. 262) kauli ina viyashiriya vingi: usuli, mapisi, uḅamaḅuni, niya, athari za kisajili vinavojumuika pamoja ili kathiri maana ya ḅamko. Zaidi ya hilo, maana ya kauli hujitokeza ka mchanganyiko wa nrimi zothe katika lugha na hakuna ainaḅi moja itakayojinaki kuwa bora zaidi kuliko nyengine katika kupa maana ya kauli.

Bakhtin (1981, uk. 272) anayezeza kuwa kingiliyana ka ainaḅi za lugha mambo yanayodhihirika ni kamba maneno katika lugha huwa katika masemezano na wakaḅi na mahali yanapoḅaka kutumiwa; haiwezekani kuchukuwa neno kikamusi na liwafiki matumizi mamoja wakaḅiwothe mahali mwothe. Sifa nyengine ni kamba maana ya neno haiwi nriyo ya miḅo ka sababu nrani ya neno lenyewe kuna nguvu za k^hani-kutanishi na k^hani-ḅawanyishi kuḅokana na ḅaharuki iliyosababishwa na mingiliyano wa vipera ḅafauḅiḅafauḅi katika mukḅadha mmoja wakaḅi wa maongezi. Kuḅokana na maneno kuwa katika masemezano na ujamaa (haina mnasaba na itikaḅi

ya kiMaksi) katika jamii nzima ya mawasiliano na ḅaharuki iliyopo basi husababisha kila maana inayomulika na neno huwa imepeta kiḅogo (uk. 299)—ni ḅafauḅi na manzo lilivotumika. Yaani, kila siku kila saa neno linapata maana mpya (uk. 291) na ka umaharajani(hali ya kuḅweza cheyo) huu mtumiyaji wa neno fulani huwa nriye mjuzi wa maana ya neno hilo (uk. xix). Mambo mane haya: usemezano, ujamaa, ḅaharuki, na upete wa maana ya neno nriyo yaḅakayojenga fikra zetu kuchanganuliya miyonroko ya mume katika nyumba yake kama ilivowasilishwa katika *Utendiwa Ramani ya Maisha ya Ndoa—Mume* (soma *Ramanime*) uliyotungwa ni Uḅadh Mahmoud Ahmad Abdulqadir (soma Uḅadhi ka kufuwata wanavomita wanaḅi wa Amu, Lamu).

Katika ḅori la ḅaaluma ya kiSwahili kuna ḅenḅi kadhaa zilizoangaziwa zaidi miyongoni mazo ni uḅenḅiwa Siri li Asrari, Hamziyya, Tambuka nazo ni za kabla ya 19 K. Wakaḅiḅenḅi hizi zilihusu maisha na piya misafara ya kivita alivopigana Mtume Muhammad, uḅenḅi uliyokiyuka kaida hii ni Uḅenḅi wa Manakupona. Umekiyuka ka sababu haukumkhusisha Mtume Muhammad pekee wala vita alivojitoleya kupiganiya haki ya wanyonge bali unahusu maisha ya nrowa nrani ya nyumba ya

misilamu ukimlenga mke (Chiraghdin, 1987) na juzijuzi Wandera-Simwa (2021). T^hen^đi nyenginezo hususani za mke katika nyumba yake ni *Manukato ya Wambeja* (Nabhany, h.t), *Ramani ya Maisha ya Ndoa—Mke* (Abdulqadir, 2004; Ankal Nassim, 2013), *Wasiya wa Mabanati* (Raia & Vierke, 2023). T^hafiti na t^hen^đi zo^te hizo zimeyakisi kazi na majukumu ya mke katika masikani yake. Mpaka sasa ta^ñdikapo makala haya, ka ufahamu wetu, hakuna uten^đi uliyota^fitiwa unaohusu kazi na majukumu ya mume katika masikani ya mke wa kiSwahili. Ha^ta Utendi wa Hapo Zamani za Yana uliyotajwa katika *Ramanime* ubeti 5 na Raia & Vierke (2023) umetaja mamala wa maisha yo^te lakini si ka kukhusisha kazi na majukumu ya mume ka mkewe. Dhana inayo^jitokeza katika taaluma nzima ya kiSwahili na ya jinsiya ni kamba mtoto wa kike pekee nriye anayesisitiziwa zaⁱdi katika t^hafiti za kinrowa na kughafilika na mtoto wa kiyume—jambo Momanyi (2019) analolalamikiya na kufutu ni kosa—ambapo tangu azali waSwahili walikuwa na k^humbi ambako walipeleka kufunzwa masiyala ya nrowa na umasikani (Cory, 1947; Mbaabu, 1985). Isitoshe, tunadhamiriya kangaza suwala la siyasa ya lugha (Biersteker, 1991; Mazrui & Njogu, 2022) katika nrowa ya kiSwahili jambo ambalo halijata^fitiwa kwa kina na mapana yo^te.

Makala haya yanaushuwa, kenye taaluma ya kiSwahili, uten^đi huu unaowahusu wanaume katika masikani yao ya nrowa na yanajaribu kuonesha namna mvuli ata^kavookoleka kenye bahari k^huu ya ulimengu wa nrowa. Lengo jengine ni kwonesha namna mtunzi wake anavogeza maana ya uume katika masikani yake na kuufanywa kufu moja na mshirika—menza—mkewe—katika nrowa yao ba^dala ya vyeo vilivowasilishwa na Manakupona (Werner & Hichens, 1934) au jamii ya waSwahili, mume juu mke chini. Makala haya ya^tashikiliya hoja kuwa, kama vile neno halina mashiko ya kukitisha maana moja, uume nawo katika nrowa na masikani hugeukageuka bila kukitisha msimamo mmoja nani ni m^twala wa nyumba na mambo hivo

kufaulisha nrowa. Maelezo yetu ya^tatokana na uchanganuzi wa maudhui ya uume alivowasilisha Ust^adhi katika ma^tini ya *Ramanime*. Katika makala haya uume ina maana ya ‘hali ya kuwa manamume kijinsiya (kiAfrika-jadi [Mazrui & Shariff, 1993, uk. 6]) yenye chembe za ubabe ha^ta kama haudhihirishwi kimatenro’ na wala siyo kama alivomaanisha Mwamzandi (2018) kamba ni tupu ya mbele (zubu)—kiyungo cha mili. Hali kadhalika, masikani itamaanisha mahali *home* wanapoishi wanarowa na piya kuchukuwa fasiri ya kiArabu ya ‘utulivu’ (Baalbaki, 1995) na wala si jengo tu. Aidhan, mvuli na mvulana zitatumika sawiya ka maana ya barobaro alo^tayari kuwowa; na mume ka maana ya manamume alofunga nrowa na mke. Tutatumiya /t t^h t^h d^h i m k g p nd/ kuwakilisha /t d n tw mw kw gw pw nd/ za kiSwahili Sanifu kama alivopen^đekeza Karama (2022), isipokuwa madonroo ya ma^tini inayoshughulikiwa.

Ufupisho wa *Ramanime*

Uten^đihuu ulitungwa baada ya kutungwa *Utendiwa Ramani ya Maisha ya Ndoa—Mke* (2004) kama inavotaja *Ramanime* ubeti 2. Katika ubeti huwohuwo uten^đi wa kanza uliwahusu mahavule na wa pili wawahusu wavulana lakini katika ubeti wa 251, ambawo nriyo wa mⁱsho, Ust^adhi anasema amewakusudiya wo^te wawili: wavulana na wasichana. Haswa ni uten^đi wa kipekee tunavojuwa sisi uliyoan^đika kuwanasihi wavulana kuhusu namna ya kukaa nrani ya masikani yawo wa^takapoowa. Hapana shaka, na si makosa kama asemavo Mohamed (2016) katika Dibaji yake kamba kazi za kifasihi hwingiliyana na kathiriyana kimaudhui na kifani, kamba Ust^adhi aliyathiriwa na kazi za kale za washairi wakuba kama Manakupona (pengine Ust^adhi alipata ilihamu ku^toka nyumba yake iliyoko jirani naye M^tamini, kisiwani Amu). Kama alivofanya Manakupona hapo kabla, Ust^adhi naye alimshika shikiyo manawe wa kiyume Yahaya kuhusu namna ya kuishi na mkewe. Japo uliyan^đikiwa Yahaya lakini piya uliwachanganya wavuli wo^te ka urejelezi wa ubeti 1, 2

/Namwandikiya Yahaya... Na hini nimeiunda...wavulana kuwambiya/.

Uchanganuzi wetu umekuwa kupata nyasiya za makumbo kumi, kama amri za Nabii Musa, ambazo mtunzi alimaidhi manawe kuhusu maisha ya nrowa. Alimnasihaji ajuwe: vipimo va kujichaguliya mke; mipaka ya kicheza harusi yake; kupamba nyumba yake na mkewe; kamiliyana na mkewe katika mambo ya kawaida; namna ya kufanya ngono naye; hali ya mili wa mkewe anapokuwa kenye hedhi na mimba; uzito wa talaka; kaṭu asiyengeze mke; kuwaheshimu wakeze na namna ya kuṭangamana na wajomba, mashangazi, mashemegize wa kike; mikakati ya kutatuwa utesi unapozuka. Uṣṭadhi anaona kuwa akiyashika mambo haya manawe aṭafaulu katika nrowa yake.

Kifani *Ramanime* umejiṭosheleza ka kuwa na sifa za kiperi cha uṭeṇḍi: mishororo mine, kina kimoja kila mshororo na bahari, mizani nane kila mshororo, utangulizi na kihitimisho. Lugha yake ni ya kiAmu iliyochanganyikana na kiṬḥikuu kidogo, kuna utohozi wa maneno ya kiIngereza (boya, zigizagi, lojingi, vito, fesheni, kaseti) na yaeleweka ka wepesi. Ametumiya jazanra za boya, ṭabiya ni ṭḥaa au ni ṭḥomomo, ugomvi ni kibiriti, ṭeṭe, kuni, au pamba na moto wakaṭimatatizo yanapozuka, mvuli kiṭa fahali, ulimengu wa nrowa ni ṭamu na uchungu na kadhalika. Mtunzi hakuwacha kutumiya vihishishi, tashṭiti, udamisi katika kumkemeya mume kuhusu ṭabiya mbaya ya kumrukiya mkewe. Lugha hii ya kiṭamathali inaufanya uṭeṇḍi uwe manana kenye masikizi ya msikilizaji ambayo nriyo jihazi apenḍeleyayo mtunzi kuufikisha ujumbe wake kuliko kuwa ni kiṭabu.

Nukusani ya *Ramanime* ni kepuka kutupa ṭarehe na jina la mtunzi katika uṭeṇḍiwenyewe kama kaida ya ṭḥeṇḍi nyenginezo (Shitemi, 2010) zijulikanzazo mfano *Siri li Asrari* (Bwanalemba, 1662). Pengine mtunzi alighafilika au pengine ni mtinro kama *Manukato ya Wambeja* tuliyoutaja hauna ṭarehe lakini una jina. Ṭarehe na jina la mtunzi ṭapata katika dataelezi ya nakalakar alotukabidhi mtunzi

menyewe Uṣṭadhi tulipokuwa tukifanya kazi Research Institute of Swahili Studies of Eastern Africa (RISSEA), Lamu mnamo 2007. Katika nakala hiyo dataelezi inasema kuwa *Ramanime* ulitungwa na Uṣṭadh Mahmoud Ahmad Mahmoud (sic)(MAU) wa Lamu, Kenya katika maka wa 2004 na ulipakiwa kenye wavuti wa zanzinet (hatukuupata ṭena wavuti huu tulipotafiti mtanraoni majuzi) na Saleh Barkey mnamo Februwari 2005. Haṭa kenye wavuti wa Jamiiforums.com (<https://www.jamiiforums.com>) maelezo hayahaya ya ṭarehe na mtunzi yanapatikana hivihivi lakini mpakizi wa uṭeṇḍikenye mtanrao huwo hakutajwa. Haṭa hivo, *Ramanime* umetajwa kuwa ulitungwa 2006 katika kazi za Abdulkadir & Frankl (2013), na Raia & Vierke (2023). Hakuna ubishani katika jina la mtunzi au mmiliki wa uṭeṇḍihuu maana imehakikishwa na kazi zilizokuja baadaye (ambapo Uṣṭadhi ni mmoja wa wachangizi wa kazi hizo) kuwa *Ramanime* ulitungwa na Uṣṭadhi na nakala tulonayo tulipawa na yeye na si kupitiya ka mkono wa mṭḥu mengine. Fauka ya hayo, lakabu ya 'Mau' katika ushairi wa kiSwahili yajulikana kuwa ni ya Uṣṭadhi. Ama kuhusu ṭarehe tuṭachukuliya kuwa 2004 nriyo sahihi ka sababu nriyo iliyomo kenye nakalakar, na pili, dataelezi ya zanzinet inaonesha mpaka jina la mpakizi na ṭarehe ulipopakiwa kenye wavuti huwo. Alhasil, ṭashwishi ya ṭarehe haidhuru kiṭḥu katika suala letu la maudhui, ni ṭanabahisho tu lakini mmiliki ni tujuwemaṇḍishi ni Uṣṭadhi.

Kaida nyengine ya uṭeṇḍi ambayo *Ramanime* iliyepuka, ni kukosekana kihitimisho mishoni make. Hakuna ile kaida ya ufupisho wa msisitizo wa hoja na ṭasnifu ya mtunzi katika kihitimisho, ni kama kilipachika ka kukata muwala wa mawazo anayozungumziya. Bado kuna masiyala mengine ya nrowani, sisi tadhani, ambayo Uṣṭadhi angeyagusiya kama: kufagiya, kosha vombo na choo, kumfuli ya kujifuliya nguwo, kumpikiya, kumsomesha Kuruwani, kumnunuliya nafaka, kumangaliya anapokuwa mgonjwa. Alakulihali, ni uṭeṇḍiunaostahiki sifa na wazungumziya mambo ya sasa unaofaa kutambulikana mbele ya

ṭḥeṇḍimaarufu katika fasihi ya kiSwahili na ulimengu.

UCHANGANUZI

Uchanganuzi wetu umejiyegemeza kenye viyashiriya vine: masemezano, ujamaa, ṭaharuki katika kauli, na upete wa maana nrivo viṭakavotumika kudhihirisha ainaṭi za lugha zoṭḥe zipatikanazo na zinavochangizana katika *Ramanime*.

Masemezano

Tumesema manzo kuwa kauli katika jamii nzima ya mawasiliano imo katika masemezano na mazingira inamotumika na kamba kauli hizi hwathiriyana na kusemezana kuṭokana na muṭadha (mapisi, usuli, uṭamaḍuni, na sajili) unaojengwa. Hivo katika kiyelelezo cha mawasiliano anachopendekeza Bakhtin (1981) kuna mpokezi hayi anayeathiri usemaji wa msemaji na mbinu hii nrivo inayofaulisha kuwasilisha maana halisi siyo maana ya kijuujuu. Ka minṭarafu hiyo basi, *Ramanime* inadhihirisha mtunzi anampa mvulana naswaha kama alivofanya babake mzazi Bwana Ahmad Abdulqadir. Uṭadhi anatufahamisha hivi:

3. Na asili ya kwaandika

Nahisi wana wataka

Baba piya kadhalika

Mimi alinandikiya.

4. Baba bwana Ahmadi

Atamjazi Wadudi

Kwani alijitahidi

Kunandikiya wasiya.

Juu ya kamba aliyaṇḍikiwa ni babake Bwana Ahmaḍi katika uṭeṇḍi wa Hapo zamani za yana (ubeṭi 5) kumuusiya kuhusu nrowa lakini anaṭambiya kamba jambo hili la kunasihiwa ni la

‘kuhiṭajiwa’ ubeṭi 3 kamba wavulana wanafaa wapawe wasisubiriwe kuomba naswaha.

Jambo jengine ambalo lajiṭokeza awali ya mambo ni nafasi ya ḍini katika mpanyiko mzima wa nrowa. *Ramanime* imeweka mbele suala la ḍini na athari yake katika mateuzi yoṭḥe anayoyafanya mvulana misilamu anapoṭaka kuwowa. Uṭadhi anaṭhongowa:

10. Mwanangu ukiazimu

Kuowa kwanda fahamu

Kuteuwa ni muhimu

Ni amri ya shariya.

11. Mtumi alibaini

Akatwambiya owani

Mwanamke mwenye dini

Mungu tawabarikiya.

Ṭuṭaona katika beṭi hizo kuwa kuṭauwa kuko lakini kaṭokana na amri ya Shariya ya Mungu (ya kiIslam) ambayo imeweka wazi na Mtume Muhammad. Mke afaaye kuwowa ni yule mwenye ḍini. Japo katika beṭi zinazofuwata hizi zayezeza kuhusu aowe manamke mwenye pato, nasaba, uzuri lakini sharuṭi k^huu ni awe na ḍini. Ṭuṭaona kuwa Uṭadhi hakumambiya sharuṭi hili ka kusoma ṭu katika viṭabu va ḍini bali anaṃeleza kijana wake Yahaya piya yanatokana na ṭajiriba yake ya kimaisha na masomo alosoma kuṭoka ka walimu wa hekima ya maisha (ubeṭi 7).

Tukiwa baḍo kenye masuwala haya ya elimu na utambuzi mtunzi anamshauri mvuli atumiye na akili yake au saa nyengine apime mambo ka mizani ya kiyasi. Asitumiye elimu ya maḍarasani na kimaisha lakini kuna yeye na akili yake piya lazima azungumze nayo ili kujuwa uwamuzi aṭakaoufanya kuhusu mambo katika masikani yake. Anamambiya:

33. *Moya moya sitoweza*

Kutondowa kukweleza

Nimekupa muangaza

Wa ndiya kufuatiya.

34. *Nimekupa ni kiyasi*

Kitumyie nawe basi

Kwa mangineyo kukisi

Kwa mizani kutumiya.

131. *Mke kikukasirisha*

Jaribu kuyikumbusha

Piya hukufurahisha

Mezani hini tumiya.

Baada ya kumeleza kuhusu jukumu la dini katika uteuzi wa mke na namna ya kusherehekeya harusi, mtunzi anamchiya atumiye na akili yake pamoja na kakisi ka mizani ya mifano aliyompa. Hili laonesha kuwa mtunzi anamtaaka kijana wake asemezane na akili yake ili apate maarifa zaidi kuhusu maisha ya nrowa. Ka hivo, kuna masemezano baina ya Ustadhi, kijana, na upimaji wa mambo ka akili (maarifa) ambayo yatajaisaili na kujaadiliyana wenyewe ka wenyewe mpaka muwafaka upatikane.

Masemezano tuliyoyaangaziya mpaka sasa taweza kusema ni ya kiyalama: yatokana na vitabu va kidini, saikolojiya ka kutumiya akili. Lakini mtunzi ameonesha masemezano ya kimatenro haswa—kuna wahusika wawili na wanasemezana kama mazungumzo halisi. Kanza anamjulisha mvulana kuwa ukiwa na mke ujuwe huyo ni mthu wa pili nyumbani; si peke yake tena. Pili, anamambiya amtengenezee na 'jukaa huru' la kuweza na yeye kusema. Mtunzi anasema:

116. *Mke wako si kivuli*

Bali ni mtu wa pili

Una na yake akili

Una na alozoweya.

118. *Muatiye makawanda*

Anene anolipenda

Na kwa huja kikushinda

Siwe vito tatumiya

Katika beti hizo mvuli anashauriwa ameeke mkewe kiwanja (nafasi) cha yeye kusema analolifikiriya ni sawa. Mbali ya nafasi apawe na uwezo wa kutowa rayi katika mambo yanayohusu masikani yao. Ka hivo mandhari ya mapokezano ya mawazo yanaweka ili wenye nyumba wajaadiliyane, washauriyane. Mfano mengine wa masemezano haya ya ana ka ana yanaonekana katika utendimzima ambapo Ustadhi anamsemeza manawe Yahaya. Anasema katika ubeti 1 /Namwandikiya Yahaya/, ubeti 10 /mwanangu ukiazimu, Kuowa kwanda fahamu/ na ubeti 194 /Nimekwambiya Yahaya/.

Venginevo, tunakumbana na masemezano ya kiishara ya viungo va mili. Msemezano huu unajitokeza katika shughuli anayoiyita ka tasifida 'siri ya siri' ubeti 143 na 'mambo ya tini kwa tini' ubeti 145, au ka uwazi 'ngono' ubeti 159. Masiyala haya Ustadhi ameyaelezeya ka urefu (beti 95-106 na 151-160) ka sababu anasema 'chanzo cha majumba [masikani] kuvunjika ni watu kutotoshelezana katika ngono' (ubeti 159), na wakitoshelezana basi ukorofi nrani ya nyumba [masikani] huonroka na mafarakano mengine wananrowa huvumiliyana (ubeti 160). Hapa tunadhihirishiwa jambo la kusemezana katika haata shughuli ya kitanra cha nrowa: anatuonesha namna kuchezecha baina ya wananrowa kabla ya kuunrama yatakiwa mume afanye vipi. *Ramanime* unafafanuwa kuwa mbinu bora na yenye nguvu ni 'kutumiya mato (macho)'. Beti hizi zinasisitiza matumizi ya lugha ya macho (kiishara) katika kuvuta hisiya za wananrowa ili wasemezane. Mtunzi anamthilisha hivi:

95. *Na faragha ukipata*

Mbee yako kikapita

Usiwe utamuata

Mkono kumpekeya.

96. *Mshike wake mkono*

Wala simkaze mno

Hutosha nukuta tano

Ujumbe kumpekeya.

97. *Kiwa amekukabili*

Siitiye mashughuli

Inuwa yako mawili

Na yake kumwelekeya.

98. *Wata mato yafumane*

Katiti yangaliyane

Kwa ulimi usinene

Lugha ya mato tumiya.

99. *Mato yana lugha tamu*

Hunena mukafahamu

Mato kiungo muhimu

Cha huba kupaliliya.

100. *Mato yana kuu siri*

Na mara hukuadhiri

Kakutoleya khabari

Moyoni ulozwiya.

101. *Hili nimenena sana*

Ni muhimu naliona

Wala gharama halina

Na si kazi kutumiya.

Katika kuziyamsha hisiya za ngono mume anapopata faragha (upekee) basi asimache mkewe kumpita bila haṭa kumḍara. Afanye hivo ka kumshika mkono na kuubinya kiḍogo kumpelekeya ishara. Mke anapomangaliya mumewe basi na mume naye asijitiye hamnazo aregeshe ishara ile ka macho. Macho yakutane yakit^{he} kangaliyana na hapo kila kit^{hu} kitakuwa sahali mpaka kufikiya kitenro chenyewe cha kujamiiyana. Na mtunzi kuṭokana na utambuzi wake hili si kazi ngumu kupata uṭakacho ka ishara tu.

Katika masemezano haṭa akawa msikilizaji amenyamaa baḍo anamathiri msemaji ka sababu nrani ya ukimya wake nriyo msemaji huchaguwa aina ya jawabu aṭakayomambiya msikilizaji; ukimya piya ni aina ya usemaji. Mfanyiko huu tunauwona katika *Ramanime* wakati mume anapokumbana na mke ni matata (ni mzinifu) basi ampeleze mkewe ka siri bila kuṭamka neno wala kufanya ṭuhuma mpaka ayakinishe kamba mambo ni keli basi hapo ṭena asimtajiye dhamiri yake bali anepuke kimyakimya ili kusitiri mambo hayo ya aibu yasitoke nje. Mtunzi anamfunza manawe hivi:

231. *Na fununu ukipata*

Kuwa mke ni matata

Siinuke na kuteta

Kwanda zidi kwangaliya.

232. *Simtukuliye dhana*

Kwa kuwa waja hunena

Hilo ni khatari sana

Mayutoni takutiya.

233. *Iziwiye usubiri*

Uhakikishe khabari

Tena ufanye kwa siri

Pasi na kupija mbiya.

234. *Ikiwa umetosheka*

Hilo ni yambo hakika

Kwa taratibu epuka

Bila sababu kutaya.

235. *Sitaye yako sababu*

Utazidi kuharibu

Zitatangaa aibu

Na si wema kuenea.

Mane anafunzwa namna ya kufanya uchunguzi ataposikiya kuwa mkewe ni mnye 'jicho la nje'— ni masharati. Kanza asifanye fujo wala kumchukuliya dhana mbaya. Afanye upelelezi wake na atakapothubutisha basi amache polepole bila ya kupigizana kelele na watu wa nje kupata habari ya aibu kama hiyo. Ka hivo, Ustadhi anampa mbinu za kutatuwa matatizo yake ka salama na amani bila ya kufunuwa wazi yaliyomo moyoni make. Akihamaka bibiye aone mambo yashakuwa mabaya ka upanre wake ka sababu hakujuwa ule ukimya ulikuwa wasema nini.

Ujamaa

Mbali ya kamba kauli zimo katika masemezano piya maneno hwathiriyana na maneno mengine katika mtongo mmoja wa mawasiliano na kufanya kauli ziwe katika hali ya ujamaa. Au, ka mfano, msemaji anataka kutumiya sajili fulani wakati wa kusema kake basi ni muktadha wa hali hiyo husababisha msemaji ateuwe aina ya lugha zitakazowafiki sajili hiyo. Jambo hili la ujamaa Ustadhi amelisisitiziya katika *Ramanime* na amelidhihirisha ka uwazi wa matangamano ya mvuli na mkewe na amelifanya kama nriyo tabiya njema mume kujipamba nayo.

Mtunzi anaanza mara moja kumfunza manawe kuhusu upambaji wa nyumba (jengo) yake. Anammbiwa lazima aifanye nyumba yake yapezedeza ka kujaza kila aina ya vitu vizuri: samani, firashi na nakshi nyenginezo bila ya kukusuru ka sababu ya ubahili. Ajiitolee antiliye kila kitu mkewe ili na yeye asiyone va wengine akatamani vao. Tena asifanye kamba mkewe, pengine, kao hakuna vitu hivo basi akamsuta ka kummbiwa, 'wataka hivo na ketu au kenu hakuna'. Mtunzi ananasihi kuhusu kupamba nyumba:

35. *Na wewe kwako nyumbani*

Siifanye mno duni

Kuwa mtu wasitani

Kwa mapambo kuyitiya.

52. *Mtiliye mke wako*

Zitu kwa kadiri yako

Ikiwa nafasi iko

Sibane ukaziwiya.

53. *Iwe maridadi nyumba*

Na kwa zitu kuipamba

Fesheni ambazo kwamba

Kama yeye hutumiya.

54. *Mtiliye kula kitu*

Awe kama wende watu

Simwambiye mimi kwetu

Haya sikuyazoweya.

55. *Akiwa mbwa minazini*

Ukimueta muyini

Simuwate kutamani

Za wende kishuhudiya.

57. *Simwambiye zitu hizi*

Kwenu kupata huwezi

Kwenu ni kama kizizi

Hukuona mazuliya.

Mvuli anawaidhiwa ajaribu ka uweza wake kuipamba nyumba yake ka kila kizuri ili mkewe asitamani ka wenziwe anapowatembeleya makao. Asifanye ubahili au kufanya jeuri kamba ka kina mke hakuna, ka sababu ni wa mashambani, basi huku kake hana haja ya kuwa navo. Wala asimsimbuliye kamba kawo ni kubovu hata kushinra alipo sasa.

Katika mfululizo huu wa mapambo Ustadhi anamshauri kama alivoipamba nyumba yake basi na yeye mume piya aipambe haiba yake. *Ramanime* unamambiya mume ajiipambe na kujiweka mzuri ka sababu hilo humfurahisha mkewe. Apenda amwone mumewe mbele za wenzake naye apendeza na wala siyo kujitupa ka kuvaa 'magozi' (magwanra ya kazini) akitembeya nayo mitaani mpaka nrani ya masikani yao. Anasema mtunzi:

73. *Na wewe upande wako*

Ipambe kiyasi chako

Bora usivunde miko

Khatiyani ukangiya.

74. *Kuwa mtu maridadi*

Utunge yako jasadi

Hata kufukiza udi

Ukiweza si khatiya.

75. *Iweke uwe nadhifu*

Sionekane mchafu

Hini ni sunna tukufu

Ya tuma wetu nabiya

77. *Ikiwa wafurahika*

Mkeo akipambika

Yuwa na yeye hutaka

Nawe uwe huvutiya.

79. *Naye piya hutamani*

Akikuona ndiani

Uwe nawe hisabuni

Penye watu utangiya.

80. *Au kiwa yako kazi*

Kutenda haya huwezi

Wisapo vuwa magozi

Sivae kutembeleya.

Mtunzi anamfunza mvuli wake ajiweke nadhifu, ajiipambe apendeze ka nguwo safi na manukat^{ho} mazuri awe mtanasha^{ti} mbele ya wenzake na ka mkewe zaidi. Hilo halitofurahisha wenzake tu bali piya litamfurahisha mkewe ajifakhiri moyoni kamba na mumewe piya ni 'mt^{hu}'. Tutaona kamba mbali ya upambe wa nyumba na mt^{hu} menyewe piya apendeze.

Katika kikozi hichi cha kupaana maneno mazuri na kusifiyana basi hujenga matangamano mema ka sababu mke ahitajiya zaidi maoni ya mumewe juu ya jambo lolot^{he} nrani ya masikani yake. Tutaona kuwa ujamaa huzidi kushikana kutokana na kila mmoja kamiliyana na menziwe ka uzuri. Mtunzi anamuusiya manawe kuwa:

83. *Mno sana jitahidi*

Kwa maneno maridadi

Wake hutaka zaidi

Yalo tamu kusikiya.

86. *Mwanamke ahitaji*

Kuvishwa la sifa taji

Kwa hilo kuwa mpaji

Usichoke kumwambiya.

89. *Mwambiye umependeza*

Kwa nyee kuzitengeza

Sina budi takutunza

Umshumu mara moya.

91. *Kijifunga asumini*

Au kikuba kitwani

Sichelewe kubaini

Neno lema kumwambiya.

92. *Yaani kula wakati*

Mwambiye kitu katiti

Na kama bubwi siketi

Au duko tongo piya.

93. *Piya mpe shukurani*

Kwa shughuli za nyumbani

Mfano pilau hini

Mno umeipatiya.

94. *Usichoke kumsifu*

Kwa nyumba kuwa nadhifu

Na ukiona uchafu

Usiwe tamuukiya.

Ustadhi anamnasihi manawe asiwache kumpa mkewe neno zuri kila saa na wakati. Kusifiya

mapishi yake, kujipamba kake, kuiweka nyumba yake nadhifu asichoke kumsifu nrilo apendalo. Tena asijifanye kiziwi, kipofu au bubu asiseme lolote baada ya kuona uzuri huwo. Na akikoseya mahali asiwe haraka kumkemeya.

Taharuki

Tulisema mbeleni kuwa maana ya kauli haibakii kuwa moja ka sababu kuna nguvu za k^hani-kutanishi na k^hani-tawanyishi zinazosababisha taharuki kila mukadha ukibadilika na hivo kuzuwa kila saa kila siku maana mpya ya neno. Nriposana katika hali hii ya utulivu na mambo mazurimazuri basi Ustadhi anamkumbusha manawe kuwa /nyumba [masikani] si pepo/ ubeti 115; maisha ni tamu na utungu (beti 112 – 115). Ikishakuwa mambo ya masikani ni mabadiliko ya mara ka mara basi kit^hu cha muhimu anachofunzwa mvulana ni AMSOME MKEWE (msisitizo ni wetu) ubeti 172. Tumeweka ka herufi kubwa ka sababu kufuwata msemu 'kusoma hakwishi' na kushadidiya hoja yetu kuwa mume asahau yeye yuwajuwa. Mtunzi anamambiya hivi:

172. Ni muhimu kula mume

Mke wake amsome

Kwa zipimo ampime

Siku zikikaribiya.

173. Ukisa kumfahamu

Uwate kumlaumu

Hili mno ni muhimu

Yataka kulizoweya.

Mvuli anaambiwa ajishughulisha na kumsoma mkewe ili ajuwe mambo ya mkewe vilivo. Asome mabadiliko ya tabiya, mili, fikira, miyonroko wakatifulani na akishamjuwa awache na kumlaumu ka sababu ya badiliko lake kila baada ya muda. Na elimu anayotanabahishwa huyu kijana ni ya hali ya kitajiriba zinazot^hukiya katika maisha.

Msimamo anawokuja nawo mvulana aliyobaleghe ni kamba nrowa ni yake na anakuja na msimamo wa yeye yuko juu ya watu wote ka sababu ni cheyo alichopawa na jamii yenye kelemeya kuumeni. Lakini *Ramanime* unakuja kumonesha kuwa cheyo chake ni upili katika uteuzi wowote anawotaka kuufanya. Ka vile dini ya kiislamu ni yenye kutawala maisha mazima ya muumini wake basi hata nrowa piya ina masharuti na mipaka yake ya kuzingatiwa. Dini inayosema hapa si dini ya kibanriko cha jina la muumini bali ni dini iliyokitika moyoni yenye kwonekana na matenro mazuri ya muumini huyo pamoja na kuwacha makatazo ya Bwana Mola (ubeti 18). Kutoka uteuzi wa mke, kusherehekeya harusi yenyewe mpaka rafiki yake awe nani na wapi wakati wa harusi hiyo, mavazi yapi avaye mkewe dini inakupa mipaka yake. Hivo itaonekana kuwa mvuli huyu ile maana yake kuwa nriye msimamizi, melekezi na mtawala wa nrowa yake haikubaliki mbele ya dini. Anamtanabahisha manawe hivi:

11. *Mtumi alibaini*

Akatwambiya owani

Mwanamke mwenye dini

Mungu tawabarikiya.

18. *Dini ninayoinena*

Sikuwa nayo ni ina

Dini ni kwandama sana

Amri zake Jaliya.

27. *Hafula za isirafu*

Na za magoma machafu

Na kuwa tutu kwa ufu

Dini hayo huzuwiya.

39. *Rafiki usimliche*

Ni zaidi huyo mche

Kwa wao mambo ya cheche

Huwa usolidhaniya.

64. *Kwetu sisi Isilamu*

Mavazi kitu muhimu

Na sisi yatulazimu

Ya zipimo kwangaliya.

Mvulana anapawa upeyo na mipaka ya mambo ya harusi atakavoyaenresha na nani atakuwa chandama wake kwenra kutowa mkono ka kina mke; rafiki yake amekatazwa asenre. Piya kucheza harusi kuwe ni ka gharama nrogo na nguwo za bibi yake ziwe ni zile zinazochunga mipaka ya dini. Ka hivo, dini inampa mume upeyo wa utawala wake katika masikani yake ambako nriye 'mfalume wa nyumba'.

Kutokana na msururu wa utunaji wa mambo nrani ya masikani piya saa nyengine afanye naye dhihaka ka kubishana naye. Ubishani huu uwe si wa maneno mabaya au hasira bali wa kuleta kicheko na furaha ka shere aliyomfanyiya. Mtunzi hakuwacha kutupa ukinzanaji huu:

84. *Nena naye kwa dhihaka*

Afurahi akicheka

Mwanamke huudhika

Mno kumnyamaliya.

85. *Mfanyie na ubishi*

Kwa maneno yaso ghashi

Na kwake kuwa mteshi

Bila ya kupindukiya.

Mtunzi anameleza manawe afanye dhihaka lakini si za kukasirisha bali kufurahisha; amfanyiye shere bila ya kuudhi. Na hili la mtafaruku wa kidhahaka huleta natija ya kwonrowa hasira baina yao wawili

ikiwa zipo ka kuleta kelezeyana na kurekebishana na kupata maelewano zaidi.

Manamke ana mabadiliko ya kimaumbile yanayotokeya karibu kila mwezi na saa nyengine mabadiliko haya huwa makuba zaidi anaposhika mimba. Ustadhi amezipa hali hizi nafasi kubwa katika *Ramanime* kutoka beti 163 – 185. Anachora taswira ya mtu tafauti ambayo ka sasa ametoka kuwa mwenye furaha na bashasha hadi mtu mwenye hasira za mbelebele na ugoyigoyi usojulikana sababu. Anasema mtunzi:

163. *Ifhamu tafauti*

Waliyo nayo banati

Hawezi kuidhibiti

Hali inapowadiya.

167. *Katika siku za ada*

Ya mwezi hupata shida

Ndipo hata na ibada

Mungu kawapunguzi.

170. *Huwa mno ni wakali*

Nadhani hata akili

Haiwi sawa kamili

Na punguwani hungiya.

174. *Kuna na muda wa mimba*

Mara kwa mara huvimba

Ukaona kana kwamba

Mekuwa hukuzengeya.

177. *Zielewe siku hizi*

Mimba na siku za mwezi

Kiwa humbelebelezi

Taona wamuoneya.

178. *Mpembe kama kijana*

Tena aliyo mnuna

Ndipo mutasikizana

Na yadumu mazoweya.

Mvulana anafunzwa kimbele kuhusu mabadiliko atakayokuwa nayo mkewe pinri waowanapo. Kuna ada ya hedhi ambayo humjiya kila mwezi na ashikapo mimba yake basi kuna misukosuko ya umit'ho na kuileya mimba hiyo. Mabadiliko huwa makuba mpaka watu hushangazwa na hali hiyo. Mili hunyong'onyeya, chakula hula ka kup'apiya na saa nyengine walacho hukitapika. Hali zawo hugeuka kuwa wakali pasipo sababu na mara hukuchukiya wewe mume. Juu ya uk'uu wake anatakiwa mume awe na subira ka hali zo'e hizo na piya ambembeleze mkewe kama mtoto wake tena yule ampen'daye. Ka hivo cheyo chake cha ubana kinakuwa cha mtu'na ka mtu' alobadilika kimaumbile waka'i ule.

Katika hali hiyohiyo ya ubana wa mume anapoingiya nrowani, anashauriwa piya awe na akili makinifu waka'i mjadala unapotokeya masikanini. Kijamii ya waSwahili mume ana satwa kubwa mbele ya mke lakini inapofika waka'i wa mashauri mume anashauriwa na Ustadhi aru'i chini ili wapate kuwafikiyana katika wanaloshinraniya. Na ikiwa kauli ya mke itasibu sawa basi yeye mume asikasirike kuwa kauli yake haikupita na akaweka turufu kamba nriyo kauli itakayotumika na liwe liwalo. Anaonywa kuhusu kutumiya uwezo huwo ka sababu mke piya ana haki sawa katika mashauri hayo. Anashauriwa na mtunzi hivi:

117. *Usitake kwa lazima*

Kula yambo ukisema

Alikubali daima

Papo hapo kuridhiya.

118. *Muatiye makawanda*

Anene anolipenda

Na kwa huja kikushinda

Siwe vito tatumiya.

120. *Kubali mezolinena*

Umuunge tena sana

Na faida utaona

Mambo taandama ndiwa.

121. *Na yeye kikasirika*

Wewe usipande shuka

Na akizidi ondoka

Kishindwa kuvumiliya.

Katika mashauriyo na masikani kawaida asiwe mume nriye msemaji asikize na menziwe. Kauli yake ikiwa imewafiki basi ifuwate na mambo yatakuwa mazuri kila wakati. Na anaposhinrwa katika mjadala asipanre hasira bali ashuke ili wapatane ka jambo hilo.

Upete

Tumesema awali kuwa kauli zothe zinapot'ongolewa basi hutegemeya muqtadha wa maneno mengine katika m'ongoo huwo na maana ya awali yaweza kugeuka na kuja tafauti—kupeta kidogo. Ka mfano, katika *Ramanime* mume nriye ajulikanaye kuwa fahali na menye mbegu za uzazi lakini iki'otokeya kamba katika kujamiiyana kake hakuna natija ya mkewe kushika mimba basi mambo hayo huwa ni siri ya siri (ubeti 144) na hayasemi waziwazi. Lakini ili kutatuwa shida hii mume anashauriwa aungane na mkewe wenre wakatafute dawa ya kasoro hii na itakapobi'idi haya maneno ya siri wanakubaliwa kuyatowa hadharani, ka daktari (ubeti 144). Na mume anahimizwa na Ustadhi asikataye ka sababu yaweza kutatuka shida hii.

Mfano mengine ni shauri la kuwowa latokana na mvuli ka hivo yeye nriye nahodha wa kuliyenresha wazo hilo. Na dini nayo inamambiya kabla hajaowa afanye uteuzi wa mke yupi amowe. Na kama wasemavo waSwahili 'kuwowa ni kutiya mkono gizani' Ustadhi anamshauri manawe asivurumize mkono tu gizani bali afanye uteuzi wa kimahesabu. Yaani badala ya kujitaliya binti yoyote afanye uteuzi kulingana na vipimo fulani na vipimo hivo viwe ni vile va dini vilivofafanuliwa na Mtume Muhammad (ubeti 11 – 15). Aweza kuwowa mke menye mali, menye nasaba tukufu, menye uzuri wa hurilaini lakini yote yamefungamanishwa na alo na dini. Ka hivo, taelezwa kuwa mume anawo uhuru wa uteuzi lakini analekezwa uhuru huwo autumiye kimahesabu.

Wakeze mvuli anaambiwa awape heshima ya hali ya juu na wala asisubutu kuwakoseya heshima hata mara moja. Lazima awasaidiye wazee hawo ikiwa ni watu wahitajiya msaada wake na awezapo yeye awapelekee msaada huwo. Mtunzi anam'okoteza manawe hivi:

205. *Nawe kimpenda mke*

Wapende wazee wake

Wakwe mbwako siepuke

Na hishima kuwekeya.

208. *Wewe katu sisubutu*

Kudharau hao watu

Hata kama utukutu

Kwao umeshuhudiya.

210. *Ukiwa una nafasi*

La kuwapa sikuwasi

Ila fanya kwa kiasi

Siye dewe kakutiya.

218. *Wakiwa ni wahitaji*

Siwangoje kutaraji

Wakiwa kwako hawaji

Ni sawa kuwapekeya.

Tuṭaona katika beti hizo mume anausiwa awapeṇḁe wakeze na awaheshimu kama wazazi binafsi. Piya awasaiḁiye katika masurufu yao ya nyumbani na ikiwa aweza awapelekee ka sababu wake wengine waona uzitho kuomba na wao wana uhiṭaji. Lakini juu ya hayo, Uṣṭadhi anaṭambiya kuwa ni wale wake wazuri ambawo hawana uso wa kuombanriyo wa kusaiḁiwa ama wake, wajomba, na mashangazi wenye kupenḁa kupawa hawo ajiyepushe nawo ṭaratibu bila kugombana nawo (beti 219 – 223).

Tukichukuliya kuwa ḁini nriyo msingi wa maisha ya nrowa basi ḁini ya kiIslam imekubali mvuli kuwowa zaiḁi ya mke mmoja haṭa katika *Ramanime* limetajwa. Dharura za kengeza kuwowa zaweza kuwa kama alivozitaja Uṣṭadhi: mke ana maradhi (ubeti 197), hana kizazi (ni tasa) (ubeti 198), au mashughuli ya ngono hayawezi (ubeti 199). Lakini ikiwa si sababu hizi basi asiowe mke wa zaiḁi asilani. Amemkataza kuwowa mke wa pili, japo ḁini yakubali, si ka sababu za kiḁini bali ka sababu ya ṭajiriba yake mtunzi maishani alivoyaona mpaka ameita kuwowa mke wa pili, udhiya. Hofu yake mtunzi ni wanawake nriyo wenye shida katika ukewenza: wengine huwa wakali, wengine nriyo ḁawa ya maringo yao ka mume lakini sanasana wana viṭimbi visivowezeka kuchukulika. Haṭa hivo, ka kucheleya kuṭofanya uwaḁilifu baina ya wake-wenza ḁini imemkataza (Quran, 4:3) mume mmoja kuowa wanawake wawiliwawili au watatuwatatu au wanewane. Kimaoni yetu, Uṣṭadhi ameleta fasiri nyengine katika masiyala ya kuwowa mke wa pili si ka kipimo cha uwaḁilifu bali ametumiya ṭajiriba kupetesha kipimo na kufanya udhiya wa wake-wenza au kuwowa ka sababu ya kuwowa tu kuwa dharura k^huu ya kumkataza manawe Yahaya [ketu sisi mume yoyoṭ^he] kengeza mke.

193. *Mke siowe wa pili*

Ni udhiya kweli kweli

Na ingawa ni halali

Ni uzito kutumiya.

194. *Na wanawake si sawa*

Kwa wengineo ni dawa

Utaiyuta kuzawa

Nimekwambiya Yahaya.

195. *Kuna wanao ridhika*

Wangawa wanun'gunika

Kuna wangine huwaka

Fununu wakisikiya.

196. *Kuongeza si haramu*

Walakini ufahamu

Ni kuu mno jukumu

Mbali na wake udhiya.

200. *Kwa dharura ziso budi*

Usitende kwa kasidi

Kuengeza wa zaidi

Kitosheleza mmoya.

201. *Kwa mmoya kutosheka*

Ndiyo bora bila shaka

Kuengeza ukitaka

Ni kama nilokwambiya.

Mtunzi anamuwasa manawe Yahaya (na katika jambo hili amemṭaja ka jina kabisa kwonesha anamlenga yeye) asijaribu kuwowa mke wa pili. Aṭapata ṭaabu kuba kuṭoka ka wake-wenza. Waṭamfanyiya udhiya wa hali juu mpaka aṭajijutiya.

Bora zaidi atosheke na huyo mmoja asiyengeze kabisa. Yahaya aowe ka sababu za kidharura kama tulivozita lakini asiowe ka sababu ya kusudi au kuwowa ka sababu ya kuwowa tu.

Ufungamanisho wa elimu ya madarasani na tajiriba ya maisha kupetisha maana inaturegesha katika utendi wenyewe ambapo Ustadhi anazungumziya masiyala ya Mungu, Mtume, Maswahaba katika utendianawouwita 'nudhuma' ubeti 1. Katika mawasiliano yangu naye 2011 katika utafiti mengine, Lamu, Ustadhi alinifanuliya tafauti iliyopo baina ya istilahi 'nudhuma' na 'shairi'. Aliniyeleza kamba nudhuma ni utungo ambawo una maelezo ya kutuna yanayoegemeya zaidi dini na shairi ni utungo unawoegemeya kenye mambo ya mahaba na ya kikawaida. Ka kupatikana maudhui ya ngono, mahaba, na ukewenza taweza kusema kuwa Ustadhi amekhalifu na kupetisha sajili ya nudhuma.

Mjadala

Uchanganuzi wetu wa matini ya *Ramanime* umetupa ufafanuzi wa namna mvulana anavokumbana na maisha mapya anapoiingia kenye maisha ya nrowa. Tumeona kamba jamii ya waSwahili juu ya kuhesabu k'oo zake kukeni (Chiraghdin, 1977) na baadaye kuumeni walipotangamana na wageni (Middleton, 1992), humpa cheyo cha juu mvulana na mume. Hadhi hii ya uume nriyo inayomfanya mvulana ajiyone kuwa ana uhuru na uwezo wa kujichaguliya melekeyo wa maisha yake akishaowa. Hadhi hii piya nriyo inayoenrelezwa na jamii kupitiya mafunzo wanayopawa vijana wakiwa jandoni au unyagoni au wakiwa katika masikani ka wazazi wao (Cory, 1947). Hadhi hii hutumiwa na mume kezeka matabaka na kujiweka yeye juu ya wengine wote katika jamii akiwamo mke chini yake. Ka hivo, tangu mwanzo anapawa na jamii uwezo na nguvu za kiyutawala ambazo atakuja nazo nrowani. Jihazi moja anayoweza kitumiya kufaulisha utawala wake ni kujishughulisha na mkewe na kutumiya lugha tamu kila saa hivo kumteka nyara mkewe kama

alivofanya Manakupona kumshauri bintiye amteke mumewe ka maneno tu (Biersteker, 1991 uk. 74).

Kezilahabi (1991) na Ustadhi wamekuja kuvunja kasumba hii ya uhadhishaji wa mume katika jamii na kushikiliya kuwa wote wana majukumu sawa katika kenreleza jamii. Kezilahabi kenye kurasa 126-7 anasawirisha kuwa lau nuru za watu wawili hawa (mume na mke) zitashikana na kuwa moja basi zitaangaza ulimengu mzima na tangamano la wanajamii wote (binadamu na wanyama) litakuwa na amani. Katika *Ramanime* mvuli anapawa uwongozi wa hekima auchukuwe kama ufunuwo wa kuona mbele maisha ya nrowa yatakuwaje. Kanza kabisa *Ramanime* unamvunja mvulana msingi wa utegemezi wa akili yake katika uteuzi wa mke, kusherehekeya harusi yenyewe, kutangamana na marafiki. Hapa unamwonesha kuwa uteuzi si wake bali ni wa kigezo cha nje ya matako yake. Dini inadhihirishwa kuweka barabara ya kupitiwa kila muumini wa kiislamu na hapo hana buki kufuwata njiya hiyo. Walakini *Ramanime* inamwonesha kuwa wakati mengine atatumiya hali ilivo katika suala ibuka na hapo atumiye akili au lipi lililobora kufuwata kama la kumkataza kengeza mke wa pili.

Baada ya kumfanya hawezi kujichaguliya menza wa maishani baadaye anafunzwa kamba katika maisha kila atakalofanya ajuwe hayuko peke yake ana menzake. Namna atakavozungumza naye, atakavoipamba nyumba ka sababu ya menzake afurahi, namna atakavoipamba yeye menyewe ka ajili menzake aone raha apendeze mbele za watu, namna atakavoingiliyana naye hata katika tenro la kujamiiyana. Ka hivo, maisha huwa si yake tena peke yake bali ni ya watu wawili. Katika uwili huu usemzanaji huwa ni mume amfanyiye mkewe kila kitu kupata furaha ya mkewe. Na mke naye ka kufurahika yeye basi huregesha furaha ka mumewe na zaidi humpa utifu. Manamke mwenye dini husharitiwa kuwa mtifu daima ka mumewe nriyo mume akaambiwa aowe mwenye dini.

Maisha hayakupangika kuwa ni msitari unaotoka kumoja kenra kengine bali kuna mapetomapeto

njiyani yanayohitaji wananrowa kuyasairi kivengine kila yanapojichipuza. Haswa mume jukumu la kelewa mabadiliko ya hali katika nrowa amewachiwa yeye ka sababu ameambiwa kila siku asome maisha na amsome mnenziwe. Ujifunzaji unamangukiya mvuli; kila siku yeye ni manafunzi angajitaka ni mfalume wa nyumba au malimu wa darasa la masikani yake. Si ajabu katika uchanganuzi wetu tulipata kuwa mume alikatazwa asifanye mambo 79 na aliyamrisha afanye mambo 60 tukichanganya maagizo yote haya mvulana atakiwa afanye mambo chanya takriban 140 na baḍo kila kukicha yatayengezeka. Majukumu hayo atayajuwa ka kumsoma mkewe kila siku na kila anavoenreleya kumfahamu mkewe basi yuwawa bora zaidi katika utawala wa masikani yake. Ustadi alimpa mwanawe siyasa (hekima siyo ujanja) ya kuweza kutumiya ili kufaulu katika mbinu za kenresha masikani jambo ambalo Biersteker (1991, uk. 74) anasema ni kitovu katika lugha ya ushairi wa kiSwahili.

Tukishikanisha huwo ujamaa na mageuko ya hali ka kila wasaa basi kila siku katika maisha ya nrowa ya mume kuna maana mpya inayojitokeza tafauti kidogo na ilivokuwa awali. Hii ni ka sababu hali mpya huhitaji mambo mapya na mume lazima aweze kutumiya maarifa ya kitajiriba lakini piya atumiye na mizani za akili yake. Ajuwe kuwa mambo yapeleka na mahesabu, na uwangalizi wa jamaa akaraba piya wahitajiya mchujo wenye kuwatafautisha wahitaji na makupe, kujiyoleya wanawake zaidi ya mmoja ni jambo la kufikiriwa mara mbilimbili, na zaidi, mambo ya siri za masikani hazitolewi nje haḍa ka dharura gani labda hapana buḍi. Haḍa mara nyengine itabiḍi aamuwe vengine na msimamo wake wa kidini ili natija muwafaka ipatikane masikani, kama hilo la kengeza mke. Ka sababu hiyo, mume aweza kuhitafifu lililozoweleda ka kupanuwa maana kamba masuwala yanayozungumziwa ni ya kijamii na mthu na dini ni katika ujamii. Nriposana, mashekhe na waumini ka jumla hujihami na hoja kamba masiyala ya nrowa ni dini na hakuna kuona haya, kuficha, au

tasifida (kama alivofanya Ustadi kuzungumziya ngono waziwazi na ka kina) katika kuzungumziya dini, na msafiri, katika maisha ya nrowa, aweza kuwa kafiri kama msemo unavoshadiya.

Ili maisha ya nrowa yasiyonekane ‘maleleji’ mvuli anashauriwa mara nyengine akoroge ule utulivu ka kuzuwa ubishi ka njia ya dhahaka. Ubishi huu si wa kukasirisha bali ni wa kuleta kicheko ili wote wafurahike baḍa ya kupimana akili. Katika mfanyiko huu wote swali litakalozuka ni huyu mume ni nani? Ni mtawala, malimu, mpenzi, mshangiliyaji mambo masikani, mkulima wa shamba la uzazi, askari wa kuchunza mke, mleta vichekesho, mkufurishaji, au ni mjinga anayeambiwa afuwate dini, tajiriba, au akufuru azipinge zote hizo, afuwate akili yake na saa nyengine asiifuwate akili. Bakhtin (1981 uk. 161) anasema hii ni hali ya kimaharajani ambapo mhusika [mume] anavaa barakowa na hatujuwi yeye ni nani, anapitisha ujumbe wake kisitiyara na kutaharukisha kawaida iliyopo hapo kusababisha maana mpya. Nriposana, mume anapoulizwa njiyani, “Jamaa hawajambo nyumbani?” huwa auliziwa mkewe, nruguze, babake, au mamake? Kenye muktadha huu auliziwa mkewe nriyo maana mpya ya ‘jamaa’ nrowani.

HITIMISHO

Lengo la makala haya lilikuwa kuushuwa utendi huu *Ramanime* katika taaluma ya kiSwahili ka sababu, ka ufahamu wetu, ulikuwa haujatafasiliwa kote. Pili, ni kudhihirisha namna Ustadi alivogeza maana ya cheyo cha mume kutoka kuwa ‘mfalume’ anayeamrisha na kamuwa kila kitu apendeleyavo yeye mpaka kuwa ‘mshirika’ kufu moja na mkewe katika masikani yao. Tumedhihirisha kuwa kama kauli zilivo katika masemazano na zina mabadiliko ya kila mara na hivo kupata maana mpya kila kukicha basi na maisha ya nrowa nayo hali kadhalika yamo katika masemazano na jamii nzima ya masikani ya wananrowa, na kila kukizuka masiyala nrowani basi hutafutwa masuluhisho mapya yenye kuwafiki hali

hiyo. Ķa sababu hiyo basi, mvuli anapoingiya Ķenye nrowa afute na asahau akilini mĶake kuwa yeye nriye bosi na menziwe ni kideĶe kiso hisi wala kisi. Chembelecho waSwahili, Ķenye uĶeĶi huu Ustadi ameyishukisha bendera ya mume.

SHUKURANI

Asanta yangu k^huu imfikiye Ustadh Mahmoud Ahmad Abdulqadir (Mau) Ķa kuniĶunuku miswada yake miwili (*Ramanike & Ramanime*) nilipokuwa Lamu (2007—2012). Piya iwaenree (Mstaafu) Mbarak Abdulkadir, Adam Bakari na Shekale Ŧauzy wa Makumbusho ya Lamu. Nyote Jazakumullahu khairaa.

Makala haya nawatabarukiya walimu wangu Ŧima Omari Suwo (f. 2023) na Noor Abeid (f. 2020). WALINIFUNZA MENGI KUHUSU NROWA, NAWASHUKURU.

MAREJELEO

Abdulkadir, M. A., & Frankl, P. J. L. (2013). ‘Kiswahili’: A poem by Mahmoud Ahmad Abdulqadir. *Katika Swahili Forum* 20, 1—18.

Abdulqadir, M. A. (2004). *Utenzi wa ramani ya maisha ya ndoa (mke)*. Mswada haujachapishwa. Lamu.

Abdulqadir, M. A. (2004). *Utenzi wa ramani ya maisha ya ndoa (mume)*. Mswada haujachapishwa. Lamu.

Ankal, N. N. (2013, April 30). *Burudikeni na utenzi wa ramani ya maisha ya ndoa (mke)*. Facebook. <https://tinyurl.com/mtue932h>

Baalbaki, R. (1995). *Al Mawrid: A modern Arabic-English dictionary*. Dar El-Ilm Lilmalayin.

Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination*. M. Holquist (mh.). The University of Texas Press.

Biersteker, A. (1991). Language poetry and power: A consideration of “Utendi wa Mwanakupona”. Katika K. W. Harrow (mh.) (1991) *Faces of Islam in African literature* (59—78). Heinemann Educational Books.

Bwanalemba, M. (1662). Das geheimnis der geheimnisse [UĶeĶi wa siri li asrari]. Katika P. E. Dammann (1940). *Dichtungen in der Lamu mundart des Suaheli Band 28*. Freiderichesen.

Chiraghdin, S. (1987). *Malenga wa karne moja*. Longman Kenya.

Chiraghdin, S., & Mnyampala, M. (1977). *Historia ya Kiswahili*. Oxford University Press.

Cory, H. (1947). Jando. Part I: The Constitution and Organization of the Jando. Katika *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 77(2), 159—168.

Jamiiforums.com (2008, August 13). <https://tinyurl.com/2d8jdv59> Iisoma 23/02/2023

Kezilahabi, E. (1991). *Mzingile*. Vide~Muwa Publishers Limited.

Mazrui, A. & Njogu, K. (2022). *Mikondo ya Kiswahili: Siasa, jamii na utandawazi*. Twaweza Communications.

Mazrui, A. & Shariff, I. N. (1993). *The Swahili: Idiom and identity of an African people*. Africa World Press, Inc.

Mbaabu, I. (1985). *Utamaduni wa Waswahili*. Kenya Publishing & Book Marketing Co. Ltd.

Middleton, J. (1992). *The world of the Swahili: An African mercantile civilization*. New Haven/London: Yale University Press.

Mohamed, S. A. (2016). *Mashetani wamerudi*. Spotlight Publishers (EA) Limited.

Momanyi, C. (2019). *Nguu za jadi*. Queenex Publishers.

Mwamzandi, I. Y. (2018). Dhana ya zuby katika nyimbo za harusi za Waswahili: Uchambuzi wa kisaikolojia changanuzi. Katika *Mulika* 37, 45—58.

Nabhany, A. S. (h.t.). *Manukato ya Wambeja*. Mswada haujachapishwa. Mambasa.

Raia, A., & Vierke, C. (wah.) (2023). In this fragile world: Swahili poetry of commitment by Ustadh Mahmoud Mau. Katika *Islam in Africa*, 25, 1—396. <https://brill.com/edcollbook-ooa/title/62192>

Shitemi, N. L. (2010). *Mashairi ya kabla ya karne ya ishirini*. Moi University Press.

Wandera-Simwa, S. P. (2021). Mwanamke wa Kiswahili katika utenzi wa Mwanakupona. Katika *East African Journal of Swahili Studies* 4 (1), 82—98. <https://doi.org/10.37284/jammk.4.1.422>

Werner, A., & Hichens, W. (1934). *The advice of Mwanakupona upon the wifely duty*. Azania Press.